

А. В. Войціховський

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ МИРОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Миротворчі операції, що так активно проводяться останнім часом, є актуальною темою для політичних і наукових дискусій. Говорячи про ступінь вивченості даної проблеми, необхідно відзначити, що лідируючі позиції в дослідженні миротворчої діяльності займають в основному зарубіжні автори. Серії робіт з даної проблеми публікуються міжнародними центрами дослідження міжнародних відносин і проблем миру, таких як Міжнародна академія миру, Інститут ООН з дослідження проблем роззброювання й міжнародних відносин та ін. До російських і українських науковців, які зробили значний внесок у дослідження різних питань миротворчої діяльності, слід віднести Є. С. Кривчикова, В. С. Семенова, В. К. Собакіна, Ю. В. Запарій, О. М. Барабанова, І. В. Лактіонова, Г. І. Морозова, О. О. Теличкіна та багато ін.

Зважаючи на активну участь України в миротворчій діяльності, зупинимося на дослідженні основних міжнародно-правових принципів здійснення миротворчої діяльності, що складає актуальність даної наукової статті.

Оскільки сьогодні важко знайти який-небудь регіон без потенційно можливого або активно діючого збройного конфлікту, винятково важливими стають теоретичні й практичні форми врегулювання збройних конфліктів, дослідження світового досвіду досягнення стабільності, миру й безпеки. Є цілком очевидним, що підвищення ефективності миротворчості є неможливим без послідовного дотримання й застосування міжнародно-правових норм і принципів, що регулюють цю сферу діяльності.

Особливого значення набуває відповідність миротворчих зусиль існуючій практиці ООН. Завдяки універсальності свого складу, розвинутій системі підготовки міжнародно-правових актів і надзвичайно широкій сфері діяльності, ООН змогла посісти особливе місце серед інших організацій, ставши важливим механізмом міжнародної нормотворчості. Варто підкреслити той факт, що основні принципи міжнародного права, що застосовуються в миротворчій діяльності, закріплені в Статуті ООН.

Однак міжнародне право не є системою встановлених застиглих норм, воно змінюється й розвивається одночасно зі світовим співтовариством. Багато основних принципів набувають нового звучання в сучасних умовах. Характер їхньої взаємодії, їхній взаємозв'язок викликають не тільки теоретичні суперечки, але іноді стають причиною багатьох збройних конфліктів. Сам Статут ООН, прийнятий більше півстоліття назад у зовсім інших умовах, навряд чи сьогодні може виступати як практичний посібник із проведення

миротворчих операцій. Відповідно постає завдання адекватної інтерпретації його принципових положень, використання «духу», а не тільки «букви» цього документа для знаходження відповідей на нові питання, що виникають у міжнародній практиці [1].

Статичність Статуту ООН, відсутність гнучкого механізму внесення до нього виправлень і доповнень якоюсь мірою компенсується нормотворчою діяльністю Генеральної Асамблеї. Наприклад, що стосується миротворчих операцій, важлива роль у розвитку окремих принципів належить таким деклараціям Генеральної Асамблеї ООН, як Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р. [2], Декларація про неприпустимість інтервенції й втручання у внутрішні справи держав 1981 р. [3, с. 99–102], Манільська декларація про мирне вирішення міжнародних суперечок 1982 р. [3, с. 811–816] тощо.

Метою даної наукової статті є дослідження принципів міжнародного права, що викликають найбільший інтерес в аспекті миротворчої діяльності. До таких принципів можемо віднести принципи незастосування сили або загрози силою, мирного вирішення міжнародних спорів, територіальної цілісності держав, самовизначення народів, суверенної рівності держав, поваги прав і свобод людини, невтручання у внутрішню компетенцію держави.

Принципи незастосування сили або загрози силою і мирного вирішення міжнародних спорів.

Для дослідження миротворчої діяльності першочерговим є розгляд принципу незастосування сили або загрози силою, вперше зафіксованого в Статуті ООН (п. 4 ст. 2 і ст. 51) [4].

Цей принцип виник у міжнародному праві в період між двома війнами, спочатку як принцип заборони агресивної війни, принцип незастосування сили або загрози силою, замінивши собою існуюче раніше право держав на війну (*jus ad bellum*).

Відповідно до принципу незастосування сили або загрози силою, всі держави – члени ООН «утримуються в їхніх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і яким-небудь іншим способом, що є несумісним із цілями Об'єднаних Націй» (п. 4 ст. 2 Статуту ООН) [4].

Міжнародна практика останніх років підтверджує, що завдання безумовного затвердження принципу незастосування сили або загрози силою в міжнародному житті стало ще більш актуальним.

Як зазначається в Декларації про посилення ефективності принципу відмови від загрози силою або її застосування в міжнародних відносинах, схваленої на 42-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1987 р. [3, с. 103–110], міжнародна безпека повинна ґрунтуватися на принципах відмови від застосування сили, мирного

співіснування держав з різними соціальними системами й праві вісного вибору і незалежного розвитку всіх держав.

У Декларації відзначається, що міжнародна безпека складається з безпеки в різних регіонах, і вказується на те, що держави – учасниці регіональних угод або органів повинні розглядати можливість більш широкого застосування таких угод і органів для вирішення питань, що стосуються підтримки міжнародного миру й безпеки відповідно до ст. 52 Статуту ООН [4]. Таким чином, у Декларації відображено ідею, яка є актуальною і сьогодні стосовно того, що в боротьбі за загальну безпеку, за виключення війни з життя суспільства повинні бути задіяні всі міжнародні інститути й форми, насамперед, такий універсальний орган співробітництва держав, як Організація Об'єднаних Націй.

З принципом незастосування сили або загрози силою тісно пов'язаний принцип мирного вирішення міжнародних спорів. Відповідно до нього, всі суперечки між державами, незалежно від їх характеру і походження, повинні вирішуватися тільки мирними способами.

Мирне вирішення міжнародних спорів одностайно розглядається як один із основних міжнародно-правових принципів, що застосовуються у миротворчій діяльності.

Створення ООН і прийняття її Статуту призвели до загального визнання і закріплення принципу мирного вирішення спорів у міжнародному праві, який став загальнообов'язковим. Закріплення принципу в більш конкретній і точній формі дозволило Статуту ООН зробити крок уперед порівняно із попередніми формулюваннями цього принципу, що існували раніше. В ньому, крім зобов'язання держав вирішувати всі суперечки між собою тільки мирними способами, зафіксовано також зобов'язання держав не застосовувати силу або загрозу силою в урегулюванні їхніх спорів.

Принципи незастосування сили або загрози силою і мирного вирішення міжнародних спорів знайшли своє відображення в основних емпіричних положеннях, на яких базується миротворча діяльність ООН. Принципи згоди сторін, неупередженості миротворчих сил і незастосування сили є загальновизнаними й фундаментальними як для миротворчої практики ООН, так і для миротворчих операцій, що проводяться національними урядами й іншими міжнародними організаціями.

Перевага миротворчих операцій, що базуються на вищезазначених принципах, є очевидною. Їх вирізняє можливість досягнення цілей операції при мінімальних матеріальних витратах і використанні невеликої чисельності військових спостерігачів або військових контингентів. Крім того, дотримання принципів неупередженості й нейтральності, як правило, забезпечує підтримку міс-

цевого населення, без якого всі зусилля миротворців можуть виявитися марними (це наочно демонструє досвід миротворчих операцій у Сомалі й колишній Югославії), і, що не менш важливо, гарантує повсякденну безпеку військових баз і персоналу [1].

Однак у випадку ескалації насильства даний підхід не забезпечує реальних можливостей впливу на конфліктуючі сторони. Його негативна сторона була продемонстрована досить жорстким способом під час кризи на Близькому Сході у 1967 р. – вигнанням Надзвичайних збройних сил ООН з Єгипту, що закінчилося розв'язанням війни між Ізраїлем і деякими арабськими країнами [5, с. 39–41].

Неможливо заперечувати ті успіхи, що були досягнуті ООН за допомогою застосування сили. Так, успішне проведення виборів у Намібії в 1989 р. було забезпечено, у тому числі й схваленням представників ООН або, принаймні, їхньою мовчазною згодою на застосування сили проти народу Південно-Західної Африки [6]. Превентивне розгортання військ у Македонії, що є, по суті, військовою операцією, дозволило запобігти можливим нападам на цю колишню югославську республіку [7, с. 102].

Очевидна обмеженість принципів неупередженості й незастосування сили, прагнення позбутися властивих миротворчості недоліків і нагальна потреба врегулювання конфліктів, що розгортаються, призвели до зсування акцентів у бік силових методів.

Принципи територіальної цілісності держав і самовизначення народів.

У єдиному формулюванні із принципом незастосування сили або загрози силою в п. 4 ст. 2 Статуті ООН закріплений принцип територіальної цілісності держав. Статут зобов'язав усіх членів ООН утримуватися в їхніх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування проти територіальної недоторканності держав [4].

Подальшого розвитку даний принцип набув у Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. [3, с. 65–73], хоча у ній і не згадувалася його назва, з метою розкриття змісту п. 4 ст. 2 Статуту ООН, у Декларації закріплено багато елементів принципу територіальної цілісності держав, зокрема, що кожна держава «повинна втримуватися від будь-яких дій, спрямованих на порушення національної єдності й територіальної цілісності будь-якої держави». Крім того, «територія держави не повинна бути об'єктом військової окупації, що стала результатом застосування сили в порушення застосування сили, у порушення положень Статуту ООН», і що «територія держави не повинна бути об'єктом придбання іншою державою в результаті загрози силою або її застосування».

Однією з актуальних проблем сучасного міжнародного права є проблема взаємопов'язаності принципу територіальної цілісності

держав і принципу самовизначення народів, що часто лежить в основі багатьох етнічних конфліктів.

За сучасних умов міжнаціональні відносини є однією з нагальних проблем сучасності. Від її вирішення значною мірою залежить збереження миру на нашій планеті, захист прав і свобод людини тощо.

Принцип самовизначення народів одержав свій розвиток після прийняття Статуту ООН. Проте необхідно відзначити, що однією з найважливіших цілей ООН є розвиток дружніх відносин між націями на основі поваги до принципу рівноправності й самовизначення народів (п. 2 ст. 1 Статуту ООН) [4].

Співвідношення принципів територіальної цілісності держав і самовизначення народів є актуальною проблемою для миротворчої практики ООН. У першу чергу це пов'язано з тенденцією збільшення значущості територіальних проблем як джерела виникнення конфліктів. Починаючи з 1990 р. всі великі збройні конфлікти в Європі були тою чи іншою мірою пов'язані з територіальними проблемами.

З одного боку, запеклість, високий рівень насильства й велика кількість біженців, що притаманні етнічним конфліктам, потребують від ООН рішучих заходів для їх вирішення, з іншого боку, труднощі в досягненні згоди між конфліктуючими сторонами, відсутність стійких угод і високий ризик для військового персоналу ООН (ризик перетворитися з миротворців на заручників, як це було в колишній Югославії) дозволяють зробити висновок про необхідність більш обережно й ретельно підходити до організації подібних операцій.

Принципи суверенної рівності держав, поваги прав і свобод людини й невтручання у внутрішню компетенцію держави.

Основу сучасних міжнародних відносин становить принцип суверенної рівності держав, закріплений в п. 1 ст. 2 Статуту ООН. У цьому пункті відмічено, що «Організація заснована на принципі суверенної рівності всіх її Членів» [4].

Особливо гостро питання про державний суверенітет стояло перед державами, що були створені на території колишнього Радянського Союзу. Політична й економічна нестабільність у пострадянських республіках, зростання чисельності збройних конфліктів і сьогодні ставить багато питань, що пов'язані з проблемою державного суверенітету.

Низка аспектів проведення миротворчих операцій безпосередньо торкаються принципу суверенної рівності держав. Теоретично в багатосторонніх миротворчих операціях всі держави, які беруть у них участь, повинні мати рівні права і виконувати рівні обов'язки. Однак може виникнути питання про суверенну рівність, що стосу-

ється керування миротворчими операціями в умовах явно нерівного внеску окремих учасників у проведення цих операцій.

Класична інтерпретація визначення суверенної рівності відображена в Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. [3, с. 65–73], що містить у собі такі елементи:

- а) держави є юридично рівними;
- б) кожна держава користується правами, що притаманні повному суверенітету;
- в) кожна держава зобов'язана поважати правосуб'єктність інших держав;
- г) територіальна цілісність і політична незалежність держави є недоторканими;
- д) кожна держава має право вільно обирати й розвивати свої політичні, соціальні, економічні й культурні системи;
- е) кожна держава зобов'язана сумлінно й у повному обсязі виконувати свої міжнародні зобов'язання, мирно співіснувати з іншими державами.

До інших елементів принципу суверенної рівності відноситься право держав бути членами міжнародних організацій, учасниками двосторонніх і багатосторонніх договорів, а також право на нейтралітет.

Однак на цей час об'єктивні закономірності розвитку міжнародних відносин, їхня поступова демократизація призвели до значного звуження змісту поняття суверенітету. Моральне і юридичне визнання важливості таких сфер, як захист прав людини, обмеження озброєння й збереження навколишнього середовища створюють передумови для розширення розуміння державами їхніх національних інтересів. Усе це призводить до необхідності втручання світового співтовариства в конфлікти, які раніше відносилися до внутрішньої компетенції держав.

Більш того, саме внутрішні конфлікти на сучасному етапі становлять основну загрозу для міжнародного миру й безпеки. Взагалі вся світова політика кін. ХХ – поч. ХХІ ст. характеризується здебільшого внутрішніми потрясіннями, громадянськими війнами й соціальними катаклізмами в окремих країнах, ніж війнами між ними. Багато міждержавних конфліктів є конфліктами внутрішніми. З 200 найбільш великих конфліктів, що мали місце після другої світової війни, 85% були скоріше внутрішніми, ніж міждержавними [8, с. 31].

Така перспектива здатна породити нові складності в діяльності Організації Об'єднаних Націй, оскільки Статут ООН не передбачає участі Організації у вирішенні внутрішніх конфліктів. Більше того, у п. 7 ст. 2 зазначено, що «дійсний Статут жодною мірою не дає Організації Об'єднаних Націй права на втручання у справи, що відносяться до внутрішньої компетенції будь-якої держави», за

винятком випадків, що пов'язані із «застосуванням примусових заходів на підставі гл. VII» [4].

Разом з тим варто відзначити, що сучасне міжнародне право не містить виняткового переліку справ, що відносяться до внутрішньої юрисдикції держав. Останнім часом намітилася тенденція до звууження сфери так званої «внутрішньої компетенції держав».

Виходячи із практики ООН, щонайменше три типи збройних внутрішніх конфліктів не можуть розглядатися лише як внутрішня справа держав:

- конфлікти, що загрожують міжнародному миру й безпеці;
- конфлікти між народом несамоврядної території й керуючою державою;
- конфлікти, що супроводжуються масовими і грубими порушеннями прав людини.

Крім того, ситуація перестає відноситися до внутрішньої компетенції у разі виникнення загрози голоду, епідемії, великомасштабних екологічних катастроф, масової загибелі цивільного населення, потоків біженців із зони конфлікту, загрози поширення ядерної зброї або інших типів зброї масового ураження, загрози тероризму, що виходить від даної держави або з її території, загрози демократичним нормам і правам людини на даній території тощо.

Наведений список факторів, що уможливають міжнародне втручання у внутрішні конфлікти, наочно демонструє тенденцію зростання ролі гуманітарних і етичних аспектів при ухваленні рішення про втручання міжнародним співтовариством. Практичний досвід миротворчих операцій свідчить, що етичні передумови втручання лише тоді мають сенс, коли вони зумовлені національними інтересами сторони, що втручається, низьким ступенем ризику для миротворчих сил, реальними шансами на швидку стабілізацію обстановки в зоні конфлікту і наявністю фінансових ресурсів для проведення операцій [1].

Найчастіше втручання у внутрішні справи нових держав виправдовується посиленнями на їхній неповноцінний характер стосовно стабільних країн Заходу. Більше того, в американській політології останнім часом з'явився термін «невдала держава» (failed state), тобто держава, що вже не може регулювати життя суспільства, економічні й політичні відносини і яка не може претендувати на суверенітет. У 1993 р. такими «невдалими державами» були визнані Сомалі, Ліберія, Перу, Гаїті та деякі інші [9, с. 3–20].

У миротворчій практиці ООН найбільше значення має питання взаємозв'язку принципу суверенної рівності держав, принципу невтручання у внутрішню компетенцію держави із принципом загальної поваги до прав і свобод людини.

З одного боку, Статут ООН не може бути підставою для втручання у внутрішні справи будь-якої держави, а з іншого боку,

питання моральної відповідальності ООН, що проголосила вищими цінностями дотримання прав і свобод людини, честі й гідності людської особистості, потребує від Організації вживання заходів у випадку слабкості політичної влади і громадського самоврядування, що призводять до загрози голодної смерті, як це було в Сомалі або варварським кампаніям «етнічних чищень», що проводилися в Боснії.

Відповідно до миротворчої практики ООН, легітимним стає втручання у внутрішні справи, якщо воно здійснюється за згодою уряду країни, що приймає. Ця позиція змушує навіть великі держави, що проводять одностороннє втручання, забезпечувати собі таке виправдання (операція США під егідою ООН у Кореї 1950–1952 рр.) [1].

Однак переконливим є те, що втручання до внутрішніх справи будь-якої країни повинно здійснюватися на багатосторонній основі. Воно легше піддається легітимізації, оскільки виглядає досить переконливо як вираження загальної волі на основі загальноприйнятих цінностей, а не відображає тільки певні інтереси окремої держави.

Зважаючи на універсальний характер розглянутих основних принципів міжнародного права, застосування їх у реальному житті під час вирішення конфліктів не дає бажаних результатів. Причиною цього є те, що міжнародне право з урегулювання конфліктів розроблялося протягом тривалого часу і є різноплановим і недостатньо кодифікованим. Багато його положень були результатом політичних компромісів, відображали потреби і концепції свого часу і різних правових систем. За рамками міжнародного права залишилося багато досить важливих питань, пов'язаних із національною специфікою, плануванням, підготуванням, проведенням і забезпеченням миротворчих операцій.

Викладене свідчить про те, що тривалий час, який минув з моменту визначення основних принципів міжнародного права, які регулюють миротворчу діяльність, вплинув на відповідність зазначених принципів реаліям сучасних міжнародних відносин. Відсутність на концептуальному і доктринальному рівнях відповідей на визначені питання ускладнює застосування основних принципів міжнародного права під час вирішення конфліктів і стримує подальший розвиток міжнародної миротворчої діяльності, закономірно викликаючи сумнів щодо її характеру й правочинності прийнятих рішень.

Список літератури: 1. Лактионова И. В. Международно-правовая база миротворчества на постсоветском пространстве // Издание Московского общественного научного фонда в Интернете, 1998. 2. Декларация о предоставлении независимости колониальным государствам и народам от 1960 года // СССР и международное сотрудничество в области прав человека. Документы и материалы. М., 1989. 3. Действующее международное право. В 3-х томах / Сост. Ю. М. Колосов и Э. С. Кривчиков. Т. 1. М., 1996. 4. Организация Объ-

единенных Наций: Сб. док-тов / Сост. В. Н. Дурденевский, С. Б. Крылов. М., 1956. 5. Agostinho Zacarias «The United Nations and International Peacekeeping», Tauris Academic Studies, I.B. Tauris Publishers, London – New York, 1996. 6. Agostinho Zacarias «The United Nations and International Peacekeeping», Tauris Academic Studies, I.B. Tauris Publishers, London – New York, 1996. 7. Adam Roberts «The Crisis in UN Peacekeeping», Survival, vol.36, no.3, Fall 1994. 8. Кортунов А. В. Россия и реформы ООН. М., 1995. 9. Gerald B. Helman and Steven R. Ratner. «Saving Failed States.» Foreign Policy, no.89, Winter 1992–1993; Edward Mark, William Lewis «Triage for Failing States». Institute for National Strategic Studies., National Defense University, McNair Paper 26, Washington DC, 1994.

Надійшла до редколегії 08.01.08

Н. В. Шахман

ПРАВА І СВОБОДИ ОСІБ З ПСИХІЧНИМИ РОЗЛАДАМИ

Відповідно до положень Конституції України, принципи якої побудовані на кращих моральних засадах людства, стверджується, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Одним із найбільш уразливих суб'єктів, чії права можуть порушуватись, є особи з психічними розладами.

Питання захисту особистих немайнових прав досліджували провідні вітчизняні та зарубіжні правознавці В. В. Копейчиков, І. Б. Ксенко, С. В. Ківалов, Л. О. Красавчикова, В. О. Котюк, А. В. Сурилов, С. С. Алексєєв, Л. С. Явич, М. В. Кравчук, О. Ф. Скакун та інші, але незважаючи на значний теоретичний і практичний прогрес у цій сфері, питань захисту осіб з психічними розладами вони торкались лише епізодично. Тому за межами юридичних досліджень лишається велика частина суспільних відносин, що потребують дослідження та практичного врегулювання.

Метою статті є дослідження юридично-медичних проблем захисту осіб з психічними розладами та формулювання пропозицій щодо покращення правотворчої та правозастосовної діяльності органів державної влади у цій сфері.

Що ж таке права людини і громадянина? Як це не дивно, в сучасній юридичній літературі немає на це питання однозначної відповіді. Дослідимо, як провідні вчені розуміють особисті немайнові права людини і громадянина.

І. Б. Усенко визначає особисті права як такі, що забезпечують життя людини, цінність її особи, свободу, недоторканність, особисту безпеку і правовий захист [2, с. 124]. В. В. Копейчиков стверджує, що особисті права – це можливості людей, що характеризують їхнє фізичне та біологічне існування, задоволення духовних і деяких інших потреб [3, с. 345]. С. В. Ківалов визначає особисті (громадянські) права людини – як закріплені правом можливості фізичного існування й духовного розвитку людини.